

TRENDER I MODERNT FRANSK-JUDISKT TÄNKANDE

SVANTE LUNDGREN

Pargas

Den judiska befolkningen i Frankrike omfattar idag ca. 600.000 personer. Det är mer än i något annat europeiskt land. I världen är det bara USA och Israel som har en större judisk befolkning än Frankrike. Vad som händer i den franska judenheten borde därför vara av största betydelse för alla som är intresserade av judendomen. Att så ändå inte är fallet har av allt att döma språkliga orsaker: i dagens Skandinavien – liksom på mångt annat håll i vår värld – är det inte vanligt ens i akademiska sammanhang att man förstår franska.

Syftet med denna artikel är att ge en kort och mycket elementär introduktion till huvudströmningarna inom modernt fransk-judiskt tänkande. Det är inte frågan om någon detaljerad eller djupgående analys, utan om att teckna konturerna av hur de intellektuella strömmarna går i Europas största judiska befolkningsgrupp. Artikeln har huvudsakligen tillkommit under en månads-lång studievistelse vid *Institut d'Études et de Culture Juives* i Aix-en-Provence, vars dynamiske föreståndare Jean Marc Chouraqui jag samtidigt vill uttrycka mitt tack till.

JUDARNA I FRANKRIKE

Judarnas historia i Frankrike går tillbaka till det första eller andra århundradet e.v.t. Under 300-talet ökade judarnas antal betydligt vilket berodde på att många judar sökte sig bort från romarriket där den nya statsreligionen, kristendomen, hade börjat införa svåra restriktioner för judisk religionsutövning. Fr.o.m. 400-talet var situationen densamma i Frankrike. Under århundradena som följde uppvisar Frankrike samma element av judefientlighet som det öv-

riga Europa: mer eller mindre omfattande förföljelser avlöstes av tider med något större frihet. Flera gånger utvisades judarna för att en kort tid senare få tillstånd att återvända. På 1240-talet brändes Talmud i Paris och under digerdöden på 1300-talet var förföljelserna speciellt svåra.

Men judarna i Frankrike lyckades också trots dessa yttre svårigheter skapa ett tidvis mycket blomstrande intellektuellt liv. Det bästa exemplet på detta är skrifttolkaren Rashi (1040–1105) och hans lärjungar, tosafisterna. Vid den nya tidens ankomst bestod judarna i Frankrike av tre grupper: sefarder i sydväst och i Provence samt ashkenaser i Alsace-Lorraine. Först senare blev Paris den mest betydande judiska staden i Frankrike.

Frankrike har haft en mycket god renommé bland judarna eftersom landet var det första i Europa som gav sin judiska befolkning fulla medborgerliga rättigheter. Det skedde för sefardernas del 1790 och för ashkenasernas 1791. Emancipationen innebar början till en period av stark tillväxt: mellan 1791 och 1906 byggdes 250 nya synagogor. Men inte heller Frankrike gick fri från den växande antisemitismen, något som inte minst den beryktade Dreyfus-affären (1894–1906) är ett bevis för.

Under 1900-talet ökade den judiska befolkningen i Frankrike dramatiskt: från 130.000 vid seklets början till 300.000 1939, 535.000 1980 och 600.000 vid seklets slut. Denna ökning beror huvudsakligen på invandring. Mellan 1906 och 1939 immigrerade upp till 200.000 huvudsakligen jiddisch-talande östjudar. I samband med de nordafrikanska ländernas självständighet kom en stor ström av sefardiska judar därifrån till det gamla moderlandet: 235.000 invandrade mellan 1956 och 1967.¹

Judarna har i Frankrike – liksom i många andra länder – i icke ringa grad bidragit till kultur- och samhällslivet. Inom politiken möter vi namn som Léon Blum (1872–1950), premiärminister 1936–38 och 1946–47, och Paul Mendès France (1907–82), premiärminister 1954–55, inom vetenskapen sociologen Émile Durkheim (1858–1917) och filosofen Henri Bergson (1859–1941), den första jude som invaldes i Franska Akademin, samt inom kulturlivet författaren Marcel Proust (1871–1922) och kompositören Jacques Offenbach (1819–80). Också författaren och Nobel-pristagaren Elie Wiesel (1928–) tillbringade flera för hans utveckling mycket betydelsefulla år i Frankrike och skriver fortfarande på franska. Judarnas starka ställning inom kultur- och samhällslivet har gjort att man i Frankrike – liksom i USA – tror att judarnas antal är mycket större än vad det i verkligheten är. I en undersökning från 1995 var medeltalet av uppskattningarna av storleken på den judiska befolkningen 3,6 miljoner, d.v.s. sex gånger för högt.²

Den judiska religionsutövningen är i Frankrike organiserad på ett sätt som är helt unikt i världen och som härstammar från Napoleon. På hans befallning organiserades de franska judarna år 1806 i konsistorier: ett stort landsomfat-

tande konsistorium och flera regionala. Med dessa upprättade den franska staten ett avtal som motsvarade konkordaten mellan den katolska kyrkan och olika länder. Konsistorierna hade därmed inte bara full autonomi gällande det religiösa livet utan också egen jurisdiktion i vissa frågor.

När kyrka och stat skildes åt 1905 miste också de judiska konsistorierna sin juridiska status. De fortsatte dock sin verksamhet men utan de juridiska rättigheter de tidigare haft. Idag heter denna takorganisation *Consistoire central-union des communautés juives de France*. Denna är indelad i femton regionala konsistorier vilka sedan omfattar lokala grupper, som för det mesta utgörs av en synagoga. Det landsomfattande konsistoriets beslutande organ är generalförsamlingen, som domineras av lekmän. Vid generalförsamlingen 1995 var endast 18 av totalt 220 delegater rabbiner.

Utanför denna konsistorala organisering står en betydande del av de religiöst organiserade judarna. Av Paris' nästan 130 synagogor är endast 21 konsistoriska. De självständiga ortodoxa synagogorna grundade 1950 *Conseil représentatif du judaïsme traditionaliste* (CRITEF), medan reformjudarna organiserade sig redan 1907 i *l'Union libérale israélite* (ULI). Den har sedermera splittrats två gånger. Lubavitcher-hasidismen kom till Frankrike omkring 1970 och har idag nästan 20.000 medlemmar. Numera har också den konservativa judendomen en fransk gren, som bär namnet *Massorti*, liksom i Israel och Storbritannien.

1996 fanns det 164 rabbiner i Frankrike. Av dessa var 30 överrabbiner, 79 rabbiner och 55 *délegués rabbiniques*. De sistnämnda utgörs av dem som inte uppfyller något av de tre krav som konsistoriet bestämt att skall gälla för franska rabbiner: man bör ha fransk nationalitet, åtnjura fulla medborgerliga rättigheter och ha ett rabbindiplom eller -intyg av konsistoriet. Överrabbin är titeln för den ledande rabbinen i en stad med stor judisk befolkning, men titeln ges också som utmärkelse för god och långvarig tjänst. De flesta rabbiner är utbildade vid *Séminaire israélite* i Paris. Frankrikes överrabbin väljs för sju år av ett valkollegium bestående av konsistoriets generalförsamling plus tio rabbiner. 1994 omvaldes Joseph Sitruk (1944–) till överrabbin.

Vid sidan av de religiösa organisationerna finns ett stort antal andra organisationer som skall försvara och betjäna Frankrikes judar. Den mest betydande av dessa är *Le Conseil représentatif des institutions juives de France* (CRIF), som härstammar från det judiska motståndet under den nazistiska ockupationen. CRIF har oerhört hög status och har alla ledande politikere öra. Men den anses också förgubbad och elitistisk, föga representativ för landets judar. Den största välgörenhetsorganisation är *Le Fond social juif unifié* (FSJU) som samlar in stora pengar huvudsakligen till socialt arbete men också till undervisning och kulturella aktiviteter.

Judisk utbildning har i Frankrike – liksom i många andra länder – upplevt en remarkabel renessans under senare delen av 1900-talet. Vid andra världskrigets utbrott fanns det fyra judiska skolor på en judisk befolkning på 300.000. 1996 fanns det på en dubbelt större befolkning över 100 judiska skolor. Dessa hade 23.000 elever, vilket motsvarar 20% av den totala åldersgruppen.

Av Frankrikes judar beräknas en fjärdedel vara nära lierad med det judiska livet, d.v.s. de tillhör en synagoga och/eller någon annan judisk organisation. En annan fjärdedel är löst lierad med det judiska livet. De har något slags kontakt till en organisation men deltar inte aktivt eller endast sporadiskt. Resten – d.v.s. hälften av de franska judarna – har praktiskt taget ingen kontakt med någon judisk organisation, vare sig religiös, social eller kulturell. De kan göra enstaka nedslag i dessa organisationer, vanligtvis framkallade av någon antisemitisk incident. Men de betraktar ändå sig själva som judar och har en judisk medvetenhet.³

LÉVINAS: MÄSTAREN

Det stora namnet inom modernt fransk-judiskt tänkande är självfallet Emmanuel Lévinas (1906–95). Liksom många andra franska judar härstammar han från Litauen. Judith Friedlander har gett sin bok om modernt fransk-judiskt tänkande titeln *Vilna on the Seine* för att markera hur den litauiska talmudiska traditionen har levt vidare i Paris. Lévinas var dock inte från Vilnius, utan från Kaunas (Kovno). Men han kom till Frankrike, närmare bestämt till Strasbourg, redan 1923 och levde sedan hela sitt liv i landet (med undantag för kortare studievistelser i Freiburg och tyskt krigsfångenskap).

Efter kriget upplevde Lévinas och några av hans judiska vänner ett stort behov av att bidra till en intellektuell återhämtning för den hårt prövade judenheten. De grundade därför ett studiecenter som kom att ha enorm betydelse för det intellektuella livet bland Frankrikes judar. Denna skola har efter platsen där den fanns kallats *École d'Orsay*, men går också ofta under namnet *École de pensée juive en Paris*. Den intellektuella fadersfiguren för denna skola var en annan ryskfödd jude, Jakob Gordin (1896–1947). Han dog dock snart och det blev istället Lévinas, Léon Ashkénazi (1922–96) och André Neher (1914–88) som blev centralfigurerna.⁴

Lévinas blev senare professor vid Sorbonne och ett känt och respekterat namn inom fransk filosofi och kulturliv, kanske rentav det allra största under 1900-talet vid sidan av ikonerna Sartre.⁵ Det är inte svårt att se de judiska rötterna i hans filosofi⁶, men han var själv mån om att betrakta sig som filosof

och jude, eller som en jude som filosoferar, inte som en judisk filosof. För den stora allmänheten är Lévinas huvudsakligen en etisk tänkare, som starkare än någon annan betonat vårt ansvar för den Andre (*l'Autre*). Att människan alltid är en annan för sin nästa och att min nästa alltid har ett större etiskt krav på mig än vad jag har på henne är det centrala i Lévinas begrepp *altérité*. Elie Wiesel översätter detta begrepp till hebreiskans *d'her* och konstaterar att denna term sammanfattar hela Lévinas' tänkande.⁷

Men Lévinas har inte bara ägnat sig åt filosofi utan också skrivit och föreläst mycket om judiska ämnen. Hans uppsatser om judiska ämnen utgavs 1963 under titeln *Difficile liberté* och under många år – ända fram till 1991 – höll han Talmud-utläggningar på de årliga *Colloques des intellectuels juifs de langue française*, organiserade av den franska sektionen av *World Jewish Congress*. Dessa Talmud-utläggningar – ibland kompletterade med annat material – finns utgivna i fem olika utgåvor: *Quatre lectures talmudiques* 1968, *Du sacré au saint* 1977, *L'au-delà du verset* 1982, *A l'heure des nations* 1988 och *Nouvelles lectures talmudiques* 1996. I dessa understryker han gång på gång att han bara är en lekman då det gäller Talmud. Trots att han växte upp i Litauen fick han ingen traditionell talmudisk skolning, utan en sådan fick han ta del av långt senare i Paris då han studerade med den legendariske och bohemiske Monsieur Chouchani, bland vilkens elever också fanns Elie Wiesel.⁸

I sina texter om judendomen framstår nog Lévinas som en god arvtagare till den litauisk-talmudiska traditionen. På ett nästan fundamentalistiskt sätt betonar han vikten av Torah och Talmud. Han talar t.o.m. om att älska Torah mer än Gud.⁹ Bl.a. därför kritiserar han Martin Buber: något direkt möte jag–Du mellan människan och Gud är inte möjligt. Gud möter vi i Torah.

Lévinas har inspirerat en stor skara yngre judar, både religiösa och sekulära. Vissa har genom honom funnit vägen till ortodoxin och gått in i *yeshivot* uppbyggda enligt mönster från Litauen. Lévinas' egen väg var däremot inte att isolera det judiska, utan tvärtom att, som han själv uttryckte det, översätta den judiska humanismen till grekiska. Den etik han fann i den judiska traditionen är en universell etik, giltig i alla tider och för alla folk. Därför är varje människa som verkligt erkänner sitt ansvar för den Andre utvald, ett äkta barn till Abraham.¹⁰

FINKIELKRAUT OCH DEN SEKULÄRA DISKURSEN

Mot slutet av sitt liv blev Lévinas oerhört uppburen och fick ta emot pris och utmärkelser. Han fick också en hel del lärjungar. Bland de judiska eleverna till Lévinas är Alain Finkielkraut (1949–) en av de mest betydande.¹¹

Finkielkraut är barn till invandrade polska judar och en typisk representant för post-Förintelse-generationen och 68-radikalismen. Han har med tiden etablerat sig som en betydande samhällsdebattör och i den judiska debatten gjorde han sig först gällande 1980 med sin mest kända bok *Le juif imaginaire*.

Finkielkraut hör till dem som aldrig upplevt sin judiskhet som ett problem eller som en börda. Tvärtom, redan i skolan kände han sig viktig och betydelsefull för att han var jude. Där som hans skolkamrater hade en menlös och föga intressant bakgrund kunde han imponera med förfäder som gått igenom det ena äventyret mer dramatiskt än det andra. Judarnas tragiska historia blev för den unge judegossen en källa till självhävdelse. Samtidigt skapade detta hos honom en instinktiv och ovillkorlig solidaritet med alla jordens fördömda.¹²

Men när Finkielkraut tillsammans med tusentals andra gick på Paris' gator och i solidaritet med den utvisade Daniel Cohn-Bendit skanderade "Vi är alla tyska judar" kände han olust. Denna gest var alltför enkel och braskande, ett uttryck för 68-generationens vilja att vara allt för att besvärja sin egen obetydlighet. Dittills hade han själv varit den deporterade gossen från Warszawa-gettot, Dreyfus och alla andra plågade judar, men nu kom han till att judiskhet inte består i att identifiera sig med gångna tiders judar men nog att minnas dem, inte i att återuppleva eller teatralisera folkmord men att hedra offren.¹³

Finkielkraut är ateist, men ändå jude mer än någonting annat. Den form av judiskhet han mest känner sig hemma i existerar inte mera: den sekulära jiddischkulturen. Den lyckades Hitler likvidera. Han känner sig därför som en jude utan substans.¹⁴ Han vill inte entydigt definiera judendomen, utan anklagar dem som gör det för att utöva "mini-terror" då de dömer och klassificerar judarna efter sin definition. Det finns inga falska judar, bara sanna inkvisitorer, är hans dom över de ortodoxa och över dem som vill göra tillvaron enkel.¹⁵

Finkielkraut behandlar både antisemitismen, staten Israel och anti-sionismen i sin bok. Han erkänner staten Israels betydelse för dagens judar men vill inte ge den monopol på att definiera judisk identitet. Vi är svaga i vår judiskhet om den blir fånge i en fixering vid Israel. Den judiska staten har gett en ny dimension åt att vara jude, men inte gjort slut på de andra dimensionerna.¹⁶ Där den gamla fransk-judiska strategin, assimilation – som Finkielkraut fullständigt bankruttförklarar – placerade judiskheten i det privata ("jude hemma och mänska borta"), har sionismen gjort det politiska fältet till det plan där judiskheten hör hemma. Men det judiska folket skyr dessa definitioner och gäcker den moderna uppdelningen i privat och politiskt.¹⁷

Så blir Finkielkrauts bok till ett försvar för judisk pluralism och för rätten att låta bli att vara jude enligt ett färdigskrivet mönster – juden som offer, den

assimilatoriska juden, sionismens politiska jude – och i stället för att vara en imaginär jude vara en autentisk jude, på sitt eget sätt.

Finkielkraut har helt i Lévinas anda försvarat universalismen som finns i det republikanska arvet i Frankrike och kraftigt kritiserat alla dem som i toleransens namn vill gå in för kulturalistisk relativism. Det finns vissa principer som är universella och som ingen kultur kan ta sig rätten att avvika ifrån. Den judiska idén om mänsklighetens enhet implicerar också att de grundläggande etiska reglerna för mänskliga relationer är desamma och att man kan diskutera på ett gemensamt plan som människa till människa istället för att hävda att ”du kan inte förstå mina motiv och mina handlingar eftersom du kommer från en annan kultur”.¹⁸ Finkielkraut har konsekvent försvarat idén om den sekulära staten, en viktig princip i det land som före alla andra i Europa gick in för en klar skilsmässa mellan stat och religion. När Frankrike 1989 hamnade in i en animerad debatt om det var tillåtet för muslimska flickor att bära huvudsjal i skolan deklarerade Finkielkraut sitt stöd för skolmyndigheterna som inte ville tillåta detta.

Finkielkraut är bara en av många helt sekulära judar som är stolta och trygga i sin judiskhet utan att vara religiösa. Numera har de sekulära judarna också organiserat sig, först i USA där rabbinen Sherwin Wine grundat *The Society for Secular Humanistic Judaism*.¹⁹ Den har numera också en internationell takorganisation, *International Federation of Secular Humanistic Jews* (IFSHJ), och är – förutom i USA – starkast i Israel och Frankrike. I Frankrike började de sekulära judarna organisera sig i högre grad i slutet av 1980-talet: då grundades *Liberté du judaïsme, l'Association pour un judaïsme humaniste et laïc* (AJHL) och *Centre juif laïque*. Bland rörelsens förgrundsfigurer fanns då bl.a. den berömde romanförfattaren och sociologen Albert Memmi (1920–). Att det var just vid denna tid som det började röra på sig bland de sekulära franska judarna har flera orsaker: dels var det en reaktion på en ökande religiös radikaliserings, dels ett uttryck för ett ideologiskt tomrum inom den judiska vänstern. Förutom de nya uttalat sekulära organisationerna finns det i Frankrike sedan gammalt areligiösa judiska grupper, ofta med bakgrund i jiddischkulturen och det socialistiska partiet Bund. Bland dessa finns bl.a. de legendariska *Arbeter Ring* och *Cercle Gaston Crémieux*.²⁰

De sekulära judarna är mycket kritiska mot de religiösas försök att monopolisera judendomen: särskilt hård kritik får den nuvarande överrabbinen Sitruk som definieras som fundamentalist (vilket han själv kraftfullt förnekar²¹). Själva säger de sig tala för den tysta majoriteten av judar som varken är troende eller praktiserande. Men trots att de sekulära judarna i princip representerar en (tyst) majoritet är det inga stora massor som anslutit sig till de sekularistiska organisationerna.²² De sekulära judarna har som en av sin

grundidéer att judiskhet är ett fritt kulturellt val: alla som vill identifiera sig med judisk historia, värderingar, etik, kultur, civilisation och ödesgemenskap ska ha rätt att få räkna sig som judar.²³ Den sekulära rörelsen har i alla fall vitaliserat det judiska livet och fört in viktiga element i den judiska diskussionen: rivaliteten mellan religiösa och sekulära, utvecklingen av en judisk fundamentalism i Frankrike, de ultra-ortodoxas överrepresentation i det politiska livet i Israel m.m.

TRIGANO OCH DEN MODERNA ORTODOXIN

Alain Finkielkraut, Bernard-Henri Lévy (1948–) – en betydande filosof och skribent som allmänt kallas bara BHL – och många andra av de tongivande judiska intellektuella i dagens Frankrike är sekulära. Denna intellektuella hegemoni balanseras dock av de religiösa dominans inom konsistoriet och det övriga judiska etablissemang. Den mest betydande religiösa intellektuella idag är Shmuel Trigano (1948–).

Trigano är ett slags sefardisk motsvarighet till Lévinas. Han är liksom Lévinas en erkänd vetenskapsman i den franska universitetsvärlden: docent i sociologi vid universitetet i Paris-Nanterre. Liksom Lévinas var rotad i den litauiska traditionen representerar Trigano den traditionella religiösa ortodoxin inom den sefardiska judenheten.²⁴ Tack vare den stora invandringen från Nordafrika är sefarderna idag i majoritet bland Frankrikes judar. Sefarderna är dessutom i Frankrike mer religiösa än ashkenaserna och man beräknar att 70% av dem som är anslutna till den judiska gemenskapen är sefarder. 1980 valdes den första överrabbinen född i Nordafrika, René-Samuel Sirat (1930–).

Trigano är mycket produktiv: han har skrivit ett flertal böcker framför allt om judendomen ur sociologiskt perspektiv. Han har också redigerat ett monumentalt verk i fyra delar om det judiska samhället genom historien. Han har inte heller dragit sig för att gå i Maimonides' (1135–1204) fotspår. Den store medeltide filosofen skrev ju en guide för de förvirrade, *More nebukim*. Långt senare skrev den östeuropeiske upplysningsmannen Nachman Krochmal (1785–1840) en guide för de förvirrade i sin tid, *More nebuke ha-zeman*. Trigano gav 1996 ut en bok med underrubriken *Lettres à un juif égaré* [Brev till en förvirrad jude].

Trigano är en typisk representant för den moderna ortodoxin, som i Samson Raphael Hirschs (1808–88) anda är orubbligt lojal mot Torah och *halaka*, samtidigt som den är öppen mot världen och tar till sig sekulär bildning. Trigano försvarar den ortodoxa positionen på alla områden, t.ex. när det gäller kvinnans ställning.²⁵ Han underkänner den sekulära judendomen och genom

en lek med ord – sekulär på franska heter *laïque*, vilket kommer från grekiskans *laïos*, folk – hävdar han att vad som behövs är en *laïcité religieuse*, judar som utan att vara troende eller praktiserande ändå, av kulturella skäl, håller fast vid den judiska religionens yttre former.²⁶ De som däremot förkastar både den judiska religionens innehåll och dess yttre former gör ett allvarligt misstag och genom sitt avståndstagande från judisk religion vänder de ryggen till det som är den judiska civilisationens mest betydande arv.²⁷

Triganos budskap i sina 55 brev är att judenheten kan övervinna sin nuvarande kris om det sker en djuplodande religiös förnyelse. Om och när så sker kan judendomen bli en kraft som kan tillföra världen någonting av stort värde och välsignelse. Trigano vill inte kalla det en ”mission” till världen eftersom det uttrycket missbrukades av 1800-talets reformjudar och eftersom han inte tror på en aktiv mission med försök att vinna konvertiter (som kristendomen och islam). I stället ser han judendomens uppgift som prästerlig: att mer passivt utgöra ett vittnesbörd för världen. Det har varit modellen för judarna under hela diasporan, men nu i och med den judiska staten finns det möjlighet att kraftfullare än förut ge detta vittnesbörd en universell dimension. Hur detta skall ske konkretiserar inte Trigano; han nöjer sig med att tala om hur leviternas verksamhet kan utgöra en förebild, hur nationerna skall samlas i Jerusalem för att lära sig Torah (Sak. 14:16) och om hur lövhyddohögtiden kan bli en högtid för alla folk. Staten Israel är inte uppfyllelsen av judarnas hopp: världen är ännu inte färdig, mänskan är ännu på vandring, det finns ett arbete att utföra: att reparera Skapelsen.²⁸

BENNY LÉVY OCH DE NYOMVÄNDA

Liksom i andra länder har det i Frankrike under några decennier funnits en tendens att tidigare helt sekulära judar upplever en religiös omvändelse. Den *baal teschuva*-rörelse har i Frankrike berört många med en bakgrund i den radikala vänstern. Den mest berömda av dessa är Benny Lévy (1945–). Många nyomvända dras till Lubavitcher-hasidismen, men Lévy och många andra med filosofisk skolning attraheras mer av den ortodoxi som har sina rötter i den rationalistiska litauiska yeshiva-traditionen.

Den radikala vänstern har under hela sin existens utgjort en stor lockelse för judarna och i dess ledning har judarna ofta varit överrepresenterade. Frankrike utgör i detta fall inget undantag: Jakob Gordin propagerade i sin ungdom för anarkistiska idéer i Ryssland och författaren Manès Sperber (1905–84) arbetade på 1930-talet för Komintern (senare blev han en framträdande motståndare till kommunismen). I slutet av 1900-talet – när många i

68-generationen blivit desillusionerade – kan man se en större rörelse från vänsteraktivism till judiskhet. För många är det fråga om en sekulär judiskhet, men för en betydande del leder vägen till religiös observans

Benny Lévy kom i svallvågorna från studentrevolten att omfatta maoismen. I dessa kretsar träffade han på 1970-talet Sartre och blev under täcknamnet Pierre Victor den åldrande filosofens sekreterare och närmaste vän. Genom Sartre leddes han till att studera Lévinas och för första gången i sitt liv fick han ett stort intresse för det judiska. I början av 1980-talet sökte han sig till den ultra-ortodoxa judendomen och flyttade 1983 tillsammans med sin familj till Strasbourg för att studera vid *La Yéchiva des Etudiants*, lett av den marockanskfödde rabbinen Eliahou Abitbol. Enligt vad Lévy själv uppgett skedde denna radikala omorientering inte p.g.a. någon personlig kris utan helt och hållet på intellektuella grunder. Samtidigt som han studerade Talmud för rabbi Abitbol i Strasbourg gav han föreläsningar och kurser i filosofi vid universitetet i Paris.²⁹ Han doktorerade vid Sorbonne 1985 och fungerade som docent 1993–97. Numera bor Lévy i Jerusalem där han i samarbete med universitetet i Paris ansvarar för en utbildning i filosofi, idéhistoria och litteratur för fransktalande.

Som ortodox jude har Lévy utgett två böcker som vardera i sig utgör intressanta vittnesbörd. Den första, *Le logos et la lettre*, analyserar hur fariséerna såg på Filon från Alexandria. Uppläggningsen är tydlig och klar: fariséerna representerar den religiösa judendomen medan Filon var den förste judiske filosofen. Religion eller filosofi, genuin judendom eller hellenistisk judendom, bokstaven eller logos: Lévy har gjort sitt val. Hans andra bok återigen handlar om Lévinas, vilket bara visar dennes centrala ställning i fransk judendom. Alla – från den ateistiske Finkielkraut till den ortodoxe Lévy – hänvisar till och låter sig inspireras av Lévinas.

REPUBLIKANER OCH KONTRAREVOLUTIONÄRER

Då Frankrikes judar gavs medborgerliga rättigheter upplevdes det som en obeskrivlig förmån och välsignelse. Det ledde till att de franska judarna fick en oerhört stark emotionell bindning till sitt hemland och ofta blev stora superpatrioter. Ett ypperligt exempel på denna extrema patriotism var då judarna i Paris bad för tsar Alexander III då denne var svårt sjuk. Överrabbinen meddelade att tsaren visserligen var en fanatisk judeförföljare men att han "avant tout" [framför allt] var en vän till Frankrike.³⁰ Ledande judar tävlade i att lovprisa Frankrike, som kallades "vårt Palestina", "den andre Moses" och "det nya utvalda folket". Den franska revolutionen kunde framställas som en ny uppenbarelse.³¹

Men judarna fick också betala ett pris för sin frihet: de måste uppge sin nationalitet. Judarna skulle anses vara fransmän av mosaisk trosuppfattning, judenheten var en religiös – och därmed en privat – angelägenhet. Hemma kunde man vara jude så mycket man ville, i det gemensamma rummet, i samhället, var man fransman liksom alla andra. Detta ledde till en omfattande assimilering och dejudisering, vilket också syntes i ordvalet. Man började nu tala om judarna som "israélites".

Under senare delen av 1900-talet har denna hållning ifrågasatts och övergett. Mycket få judar vill idag kalla sig "israélites", assimilering är ett fult ord och stoltheten över att vara jude är stor. Men samtidigt som assimilationismen har förkastats är det dock många som vill hålla fast vid den revolutionära – vilket här betyder arvet från den franska revolutionen och framför allt dess deklaration om de mänskliga rättigheterna – och republikanska traditionen att religionerna inte har politiska rättigheter som gemenskaper (*communautes*) och att staten är fullständigt areligiös. Det är just i detta republikanska Frankrike som en stor judisk renässans ägt rum sedan 1970-talet. Denna franska modell ger de olika religiösa gemenskaperna fulla möjligheter att uttrycka sig kulturellt, intellektuellt och religiöst, men inte politiskt. Alain Finkielkraut och de andra sekulära judarna representerar "republikanerna" som inte vill stärka de religiösa gemenskapernas politiska makt, dvs. ge dem större möjlighet till självstyre, utan ser den sekulära staten som en garant för att Frankrike hålls samman som nation och för att judisk pluralism kan fortsätta att stå starkt.

Men många är av rakt motsatt uppfattning. Judiskhet har alltid haft ett politiskt element och då revolutionen gjorde slut på det var det ett avgörande slag mot Frankrikes judenhet och fick som sin naturliga konsekvens assimilation, vilket är ett annat sätt att utrota judendomen. Dessa "kontrarevolutionärer" – och till dem hör Shmuel Trigano – upplever den franska staten som alltför stark, centralistisk och dominerande och önskar se ett mer kommittaristiskt Frankrike där gemenskaperna har större makt och inflytande: mer civilsamhälle och mindre stat, mer medborgarrörelser och mindre statliga institutioner. Judendomen är politisk, nationell, det finns ett kollektivt element i att vara jude och förnekas det – vilket har gjorts i Frankrike – leder det till indivudalism och assimilation. Emancipationen var nödvändig och den förbättrade judarnas dagliga liv, men dess negativa konsekvenser måste erkännas och åtgärdas.³²

Så går debatten. Republikanerna anklagar sina motståndare för tribalism och gettomentalitet, medan dessa i sin tur kallar republikanerna för "néo-Israélites". Att den traditionella uppslutningen kring det revolutionära arvet alltmer ifrågasatts efter andra världskriget har flera orsaker. Förintelsen är en

av dem, men kanske mer än själva Förintelsen är det den franska erfarenheten som spelat en roll. Vichy-regimen återtog den judiska emancipationen och judarna fick då uppleva att det fosterland som de så helhjärtat stött övergav dem.³³ Staten Israels födelse har självfallet förstärkt de nationella och politiska tendenserna inom hela judenheten. Samtidigt har utvecklingen i samhället gått mot större pluralism, regionalism och multikulturalism. Att olika etniska och religiösa grupper skulle ha inte bara individuella men också kollektiva rättigheter är mer aktuellt och trovärdigt idag än tidigare.³⁴

I samband med 200-årsjubiléet av franska revolutionen var denna debatt oerhört animerad. Också de judiska organisationerna var delade. CRIF uttalade ett entydigt stöd för den republikanska idén, medan överrabbin Sitruk ställde sig kritisk och talade om en "laïcité aggressive". (Senare har överrabbinen understrukt sitt orubbliga stöd för den republikanska modellen.³⁵) En rabbin förklarade att han inte tänkte delta i firandet av något som lett till avjudaisering och därmed till fördärv för judarna.³⁶ Det hävdades t.o.m. att upplysningsfilosofin och den franska revolutionen var ett uttryck för den moderna antisemitismen.³⁷

Två kommentarer kan göras till denna debatt. För det första är det ofta lite si och så med historiebetraktningen. Phyllis Cohen Albert har övertygande visat att "israélites" under 18- och 1900-talet inte var sådana assimilationister som det ofta påstås. T.o.m. en så engagerad republikan som Finkielkraut har ju anklagat dem för assimilationism.³⁸ I själva verket var det en helt obetydlig minoritet som gick in för assimilation. Alla andra – både ortodoxa och reformanhängare, religiösa och sekulära – ville på intet sätt uppge sin judiskhet, men de ville förena den med franskheten. Redan före staten Israels existens talades det om dubbel lojalitet, dubbel tillhörighet och dubbel kärlek. Enligt Albert är det rätta adjektivet för denna inställning inte "assimilationistisk" utan "integrationistisk". "Israélites" ville integreras i det franska samhället, men inte assimileras. Först i och med sionismens uppkomst började icke-sionisterna anklagas för att vara assimilationistiska.³⁹

För det andra kan man fråga sig hur "kontrarevolutionärernas" modell egentligen skulle se ut i praktiken. På vilket skulle de kollektiva och politiska elementen i judendomen bättre uttryckas? Hur skulle en förstärkning av den judiska gemenskapen (*communauté*) ske? Det hänvisas ofta till de anglosaxiska länderna där statens konfessionslöshet är kombinerad med en uppmaning till konfessionell pluralism. Men inte heller där har de judiska gemenskaperna någon officiell politisk makt eller juridisk autonomi. En återgång till tiden före emancipationen är omöjlig: gettojudendom kan inte förenas med en demokratisk och konfessionslös stat. Som Dominique Schnapper framhåvt är den modell "kontrarevolutionärerna" föreslår oprövad: den existerar inte och har aldrig existerat. Och den franska staten har

under lång tid erkänt och samarbetat med ”groupes intermédiaires”, gemenskaper och kollektiv. Så en mer kollektivt uttryckt judendom är på inga sätt oförenlig med det republikanska Frankrike.⁴⁰

FÖRINTELSEN OCH STATEN ISRAEL

Liksom för judarna i hela världen är det två händelser i modern tid som starkt påverkat judarna i Frankrike: Förintelsen – som i Frankrike kallas Shoah och inte Holocaust – och återupprättandet av den judiska staten.

Frankrike ockuperades under andra världskriget av Nazi-Tyskland så de judar vars förfäder befann sig i landet vid denna tid är direkt berörda av Förintelsen. Den stora gruppen nordafrikanska judar som invandrade efter kriget berördes inte på samma sätt. Men också för dem är självfallet Förintelsen en händelse av utomordentlig betydelse.

Förintelsen är oerhört starkt framme i den judiska diskussionen: böcker, filmer, utställningar, minnesmärken och muséer finns det gott om. Som den mest berömde överlevande i Frankrike, Elie Wiesel, sagt så skulle det vara att döda offren en andra gång om man glömde bort dem.⁴¹ En annan vars insats varit av stor betydelse i Frankrike är Claude Lanzmann (1925–), vars monumentala dokumentärfilm *Shoah* (1985) blivit en modern klassiker.

Förintelsen utgör ju ett teologiskt problem som är omöjligt att lösa. Som Wiesel sagt kan Förintelsen inte förstås varken utan Gud eller med Gud.⁴² Lévinas, som förlorade många släktingar i Litauen i den nazistiska judeutrotningen, skrev mycket om Förintelsen på 1950-talet och efter 1967 och för honom spelar passionsmotivet – judarna som Herrens lidande tjänare (Jes. 53) – en viktig roll.⁴³ För de flesta är Förintelsens lärdomar inte teologiska utan sociologiska: erfarenheterna har förstärkt samhörigheten med det judiska folket. Trigano har betonat att i och med Förintelsen så återfann de moderna judarna sin existens som ett folk. Den utpräglade individualismen som emancipationen medförde fick nu ge vika för en starkare kollektivism.⁴⁴

Vid sidan av själva Förintelsen spelar också de politiska händelserna i samband med andra världskriget en roll för den judiska diskussionen. Vichy-regimens kollaborerande med nazisterna och dess antisemitiska agerande har – som vi sett – varit föremål för livlig debatt. Vid sidan av Dreyfus-affären är Vichy-regimen den mest omdebatterade och utforskade händelsen i de franska judarnas historia.⁴⁵ Också den katolska kyrkans agerande i detta sammanhang har ägnats stor uppmärksamhet. Den 30 september 1997 avgav de franska biskoparna en deklaration om ånger – den s.k. Drancy-deklarationen – över biskoparnas handlande under andra världskriget.

Förintelsen har också skärpt de franska judarnas känslighet för och kampvillighet gentemot antisemitismen. Den franska ytterhögern under Jean Marie Le Pens ledning ges stor uppmärksamhet i den judiska pressen. Trots att den huvudsakligen är riktad mot immigranter uppvisar den franska ytterhögern också klassiska antisemitiska drag. Frankrike är också det land där Förintelseförnekelsen föddes – dess fader var Paul Rassinier (1906–67)⁴⁶ – och en av de mest berömda förnekarna är fransmannen Robert Faurisson.⁴⁷

Lika mycket som kampen mot antisemitism engagerar också solidariteten med Israel de franska judarna. Stödet för den judiska staten är mycket stort. De som traditionellt motsatt sig sionismen – t.ex. kretsarna kring Bund – deklarerar sig idag som asionister hellre än antisionister. Men den judiska befolkningen växer stadigt i Frankrike, så emigrationen till Israel är inte alltför stor. Som Finkelkraut uttryckt det så har solidariteten med Israel tagit sig alla tänkbara former utom emigration.⁴⁸

Sexdagarskriget 1967 ledde till en stor mobilisering och de franska judarna gick i tiotusental ut på gatorna och demonstrerade sitt stöd för den kämpande judiska staten. Men sexdagarskriget förde också med sig ockupationen av Västbanken och Gazaremsan och opinionen i Västvärlden svängde till fördel för palestinierna. Så också i Frankrike där president de Gaulle gav vissa uttalanden som gjorde judarna besvikna.⁴⁹ De franska judarna har lärt sig att leva med att landets politiska ledning har en något annorlunda syn på Mellanösternkonflikten än de själva. Bland judarna finns självfallet olika uppfattningar om den israeliska regeringens agerande, men den grundläggande solidariteten med den judiska staten är orubblig.⁵⁰

KONKLUSIONER

Den franska judenheten är idag stabil, kreativ och dynamisk. Den senare delen av 1900-talet bevittnade en remarkabel judisk renässans, vilken tog sig uttryck i upprättande av nya synagogor och skolor, grundande av nya tidskrifter, en förstärkning av den högre utbildningen och forskningen samt en intensifierad inre diskussion och debatt. Den franske juden idag är stolt och medveten; den gamle "israélite" som smått skämdes för sin judiskhet och inte ville att den skulle synas finns inte kvar.

Men samtidigt som den judiska medvetenheten har förstärkts har de franska judarna inte övergett Frankrike. Stödet för den republikanska modellen är fortfarande stort. Och trots en tidvis högljudd antisemitism är det etablerade Frankrikes stöd för sina judar orubbligt. Antisemitiska incidenter kan få stora massor av icke-judar att gå ut och demonstrera sin solidaritet med den judiska

befolkningen. Ingenting hindrar en jude från att göra karriär och nå vilken post som helst i samhället.

Judarna utövar också ett betydande intellektuellt inflytande i Frankrike. Många av de stora judiska tänkarna är uppburna och ges stort utrymme i den allmänna samhällsdebatten. Den traditionella solidariteten med "jordens fördömda" finns också kvar. De synligaste personerna som agerade för Bosniens sak under kriget där i början av 1990-talet var Alain Finkielkraut och Bernard-Henri Lévy.

Men den franska judenheten är också splittrad. Den grundläggande splittringen är den mellan religiösa och sekulära. Så länge konsistoriet och överrabbinen visade förståelse för de areligiösa var denna splittring inte särskilt markant. Men i och med att den ultra-ortodoxa tendensen förstärkts och fått sympati av bl.a. den nuvarande överrabbinen har denna klyfta fördjupats. Inför valet av överrabbin 1994 ledde denna klyfta till öppen konflikt. De som ansåg att överrabbin Sitruk alltför mycket allierat sig med de ultra-ortodoxa lanserade en motkandidat, den populära Gilles Bernheim (1953-). Denne ansågs mer öppen för den moderna verkligheten, mer lyhörd för impulser utifrån och mer redo att vara en talesman för hela den judiska befolkningen, också de sekulära. Valet blev därmed inte bara ett personval utan ett klart linjeval, som slutade i en seger för "ortodoxin" i och med att Sitruk omvaldes.⁵¹ Året innan hade däremot de "moderata" segrat i valet till konsistorium i Paris.

Om den klyfta som finns skall fördjupas och ytterligare splittra den franska judenheten eller om den kan överbryggas återstår att se. Det som skulle kunna fungera som en sammanhållande kraft skulle vara en stark mittenkraft mellan de sekulära respektive ultra-ortodoxa ytterligheterna. Den konsistoriska judendomen har traditionellt varit en sådan mittenkraft och dess klara dominans har hållit den franska judenheten samlad. Nu verkar konsistoriet och den konsistoriska judendomen lite anemisk och då det inom den dessutom finns en tendens till att liera sig med de ultra-ortodoxa är det kanske inte skäl att vara alltför optimistisk gällande framtiden. Men i och för sig är judenheten splittrad i alla länder där judarnas antal är lite större.

NOTER

1. Uppgifterna om judarnas historia i Frankrike är tagna från Benbassa.
2. Liberman, 47.
3. Uppgifterna om det judiska livet i dagens Frankrike är tagna från Bitton - Panafit.
4. Nummer 23 (1997) av tidskriften *Pardès* tillägnades helt denna skola och innehåller originaldokument, minnesbilder och analytiska artiklar.

5. Sartres centralitet markeras tydligt i titeln på en ny bok av den omdebatterade fransk-judiske filosofen Bernard-Henri Lévy: *Le siècle du Sartre* [Sartres århundrade]. Det är troligt att 1900-talet i fransk idéhistoria kommer att gå under just det namnet.
6. Som ett exempel kan nämas likheterna mellan Lévinas' idé om den Andres ansikte som en etisk utmaning och vad Maimonides skriver om begreppet *panim* i *More nebukim*. Om detta se Trigano 1998a, 148f.
7. "Oui, en ce mot *a'her*, on trouve tout Emmanuel Lévinas." (Wiesel 1998, 24)
8. För ett kärleksfullt porträtt av denne intelligente men excentriska talmudist se Wiesel 1996, 148–158. Sent omsider har detta mnemotekniska geni – han kunde hela Talmud utantill – fått en biografi, av Salomon Malka.
9. Se kapitlet "Aimer la Thora plus que Dieu" i Lévinas 1995, 189–193.
10. "Toute personne, comme personne, c'est-à-dire consciente de sa liberté, est élue." (Lévinas 1995, 184) "... tout homme véritablement homme est probablement de la descendant d'Abraham." (Lévinas 1977, 19)
11. Lévinas' stora inflytande syns bäst i Finkielkrauts *La sagesse de l'amour* (1984).
12. Finkielkraut 1980, 9–23.
13. A.a., 25–45.
14. "Et c'est pourquoi, moi, Juif ashkenaze, je suis un Juif sans substance, un *Lufimmen-sch...*" (A.a., 50; jfr. 123)
15. A.a., 203.
16. A.a., 176f., 201.
17. A.a., 203f.
18. Finkielkraut 1986, 117–120; jfr. Finkielkraut 1984, 151f.; Finkielkraut 1987b, 65–106.
19. Se Lundgren, 28–31.
20. Om *Cercle Gaston Crémieux* och dess kamp för minoritetsnationalism, se Friedlander, 38–64.
21. Sitruk, 149f.; jfr. 254.
22. En uppskattning från 1993 talar om 2–3.000 medlemmar i dessa organisationer. (David, 27) Trigano (1998b, 14f.) gör skillnad mellan de sekulära judar för vilka sekulariteten är ett medvetet intellektuellt val och dem som är areligiösa av pur slentrian. Den sistnämnda gruppen är garanterat större.
23. Se t.ex. Liberman, speciellt 20f., 165–176; David.
24. Trigano har själv (1998b, 17) delat upp den religiösa judendomen i sex strömningar (från vänster till höger): rekonstruktionism, reformjudendom, konservativ judendom, modern ortodoxi, Lubavitch och ultra-ortodoxi. Den sefardiska traditionalismen placerar han in på ett fält som spänner från den konservativa judendomens högra del till Lubavitcher-hasidismens vänstra del. Som överrabbin Sitruk sagt är den judiska samfundssplittringen ett västerländskt (ashkenasiskt) fenomen: "À mon sens, le judaïsme fragmenté est une invention du monde occidental." (Sitruk, 70)
25. Trigano 1996, 239–244.
26. Redan André Neher gjorde skillnad mellan "laïcité profane" och "laïcité sacrée". (Neher, 140–153)
27. Trigano 1996, 188–202; Trigano 1989a.
28. Trigano 1996, 380–390; jfr. Trigano 1991, 257–311, 477–479. Trigano verkar tro att dagen då nationerna skall lära sig Torah är nära, eftersom han deklarerat att detta århundrade kommer att bli bibelordets tid: "Le XXIe siècle sera l'âge de la parole biblique." (Trigano 1991, 476)
29. Friedlander, 124–161.
30. Chouraqui 1988, 147.
31. Chouraqui 1993–94, 167.

32. En framträdande "kontrarevolutionär" är Trigano. Han har skrivit mycket i ämnet: för en kort och kraftig sammanfattning, se Trigano 1989b. Redan 1982 utgav Trigano en bok om denna problematik: *La République et les Juifs après Copernic* (titeln anspelar på det förödande terrordådet mot den liberala synagogan på rue Copernic i Paris 1980).

33. "Republikanernas" försvar när det gäller Vichy-regimen brukar vara att den var uttryck för en kontra-republikansk tendens i det franska samhället. Detta var också länge den officiella synen i Frankrike, men 1995 erkände president Chirac att det inte går att urskulda sig med att Vichy-regimen var ett oäkta franskt fenomen, utan att det finns en kontinuitet mellan Vichy-regimen och de franska republikerna före och efter den. Den franska nationalförsamlingen överförde ju på laglig väg makten till Vichy-regimen.

34. För en kort beskrivning av debatten se Schnapper - Benayoun. Det är Schnapper och Benayoun som präglar termerna "republikaner" och "kontrarevolutionärer". Senare har Schnapper indelat de franska judarna utgående från deras syn på dessa frågor i fyra kategorier av vilka de två första är "republikaner" och den fjärde "kontrarevolutionär". Se Schnapper, 302-310.

35. "Les juifs ont tout gagné à la laïcité républicaine et j'en suis un défenseur acharné." (Sitruk, 243; se 231-257)

36. Birnbaum, 196, 204, 208f.

37. "La philosophie des Lumières et la Révolution française se situent dans la tradition antisémite des Temps modernes." (Cohen, 190)

38. Finkielkraut indelar tiden efter emancipationen i tre perioder då det gäller förhållandet mellan judar och fransmän: en period av erkännande (*reconnaissance*) kännetecknad av tacksamhet och en känsla av själsgemenskap med fransmännen ersattes av en period av assimilation. Den har gett vika för en inställning som gör juden varken till en "Français juif" eller en "israélite" utan till en "Juif français". (Finkielkraut 1987a, 77-80)

39. Albert.

40. Schnapper, 304-306.

41. "Oublier les morts, n'est-ce pas les faire mourir une seconde fois." (Wiesel - Saint Cheron, 63)

42. "On ne peut concevoir Auschwitz sans Dieu ni avec Dieu." (A.a., 119)

43. Se, t.ex., Lévinas 1995, 26. Om Lévinas' syn på Förintelsen, se Teboul.

44. Trigano 1989c.

45. För en god beskrivning av hur Vichy varit ett problem för Frankrike, se Conan - Rousso.

46. Om Rassinier finns det en mycket noggrant dokumenterad biografi av Nadine Fresco.

47. Ett relativt nytt nummer (maj-augusti 1999) av *Le Monde Juif* är ägnat åt Förintelseförnekelsen.

48. Finkielkraut 1980, 201.

49. de Gaulle sade att judarna var "en peuple élite, sûr de lui-même et dominateur" [ett elitfolk, självsäkert och härsklystet] (citerat ur Kaplan, 24). Kränkande uttalanden gavs också av de Gaulles efterträdare Georges Pompidou och Valéry Giscard d'Estaing. Det mest horribla uttalandet gavs av den konservative premiärministern Raymond Barre som efter attentatet mot synagogan på rue Copernic 1980 sade att det hade drabbat inte bara judiska synagogbesökare utan också "oskyldiga fransmän" som råkat gå på gatan utanför.

50. För en beskrivning av de franska judarnas förhållande till Israel, se Kaplan (långvarig överrabbin i Frankrike) och Bensimon.

51. För Bernheims version av denna händelse, se Bernheim, 29-36.

BIBLIOGRAPHI

- Albert, Phyllis Cohen, 1990, "L'intégration et la persistance de l'ethnicité" In: Pierre Birnbaum (dir.): *Histoire politique des juifs de France. Entre universalisme et particularisme*. Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 221-243
- Benbassa, Esther, 1997, *Histoire des Juifs de France*. Éditions du Seuil
- Bensimon, Doris, 1989, *Les Juifs de France et leurs relations avec Israël 1945-1988*. Éditions L'Harmattan
- Bernheim, Gilles, 1997, *Un rabbin dans la cité*. Calmann - Lévy
- Birnbaum, Pierre, 1995, *Destins juifs. De la Révolution française à Carpentras*. Calmann - Lévy
- Bitton, Michèle - Panafit, Lionel, 1997, *être juif en France aujourd'hui*. Série dirigé par Bruno Étienne. Hachette
- Chouraqui, Jean-Marc, 1988, "Patriotisme et judaïsme: La France dans le regard des Juifs français (1789 à nos jours)" *Pardès* 7 (1988), 143-156
- Chouraqui, Jean Marc, 1993-94, "De la société juive à la confession israélite: l'œuvre de la laïcité émancipatrice" *Yod. Revue des études hébraïques et juives modernes et contemporaines* 36-37 (1993-94), 159-169
- Cohen, Monique-Lise, 1992, *Les Juifs ont-ils du cœur? Discours révolutionnaire et antisémitisme*. Précédé d'un texte de Henri Meschonnic. Vent Terral
- Conan, Eric et Rousso, Henry, 1994, *Vichy, un passé qui ne passe pas*. Fayard
- David, Renée, 1992-93, "Le renouveau juif laïque en France" *Les nouveaux cahiers* N° III, Hiver 1992-1993, 22-27
- Finkielkraut, Alain, 1980, *Le juif imaginaire*. Éditions du Seuil
- Finkielkraut, Alain, 1984, *La sagesse de l'amour*. Éditions Gallimard
- Finkielkraut, Alain, 1986, "Âge de l'idéologie, âge des cultures" In: Jean Halpérin et Georges Lévitte (dir.): *Mémoire et histoire. Données et débats*. Actes du XXVe Colloque des intellectuels juifs de langue française. Denoël, 109-120
- Finkielkraut, Alain, 1987a, "Le juif français" In: Jean Halpérin et Georges Lévitte (dir.): *Les soixante-dix nations. Regards juifs sur les peuples de la terre. Données et débats*. Actes du XXVIIe Colloque des intellectuels juifs de langue française. Denoël, 77-91
- Finkielkraut, Alain, 1987b, *La Défaite de la pensée*. Gallimard
- Fresco, Nadine, 1999, *Fabrication d'un antisémite*. Éditions du Seuil
- Friedlander, Judith, 1990, *Vilna on the Seine. Jewish Intellectuals in France Since 1968*. Yale University Press
- Kaplan, Jacob, 1976, *Judaïsme français et sionisme*. Albin Michel
- Lévinas, Emmanuel, 1977, *Du sacré au saint. Cinq nouvelles lectures talmudiques*. Les Éditions de minuit
- Lévinas, Emmanuel, 1995, *Difficile liberté*. Quatrième édition. Albin Michel
- Lévy, Benny, 1988, *Le logos et la lettre. Philon d'Alexandrie en regard des pharisiens*. Éditions Verdier
- Lévy, Benny, 1998, *Visage continu. La pensée du Retour chez Emmanuel Lévinas*. Éditions Verdier
- Lévy, Bernard-Henri, 2000, *Le siècle du Sartre. Enquête philosophique*. Bernard Grasset

- Liberman, Jean, 1995, *Se choisir juif. L'identité juive laïque d'aujourd'hui*. Syros
- Lundgren, Svante, 2000, "Nonteistisk judendom" *Teologinen Aikakauskirja – Teologisk Tidskrift* 105 (2000), 25–31
- Malka, Salomon, 1994, *Monsieur Chouchani. L'énigme d'un maître du XXe siècle*. Entretiens avec Elie Wiesel suivis d'une enquête. Editions Jean-Claude Lattès
- Le Monde Juive. Revue d'histoire de la Shoah* N° 166, Mai - Août 1999, Négationnisme. Le génocide continué
- Neher, André, 1962, *L'existence juive. Solitude et affrontements*. Éditions du Seuil
- Pardès* 23, 1997, L'école de pensée juive de Paris. Sous la direction de Shmuel Trigano avec la collaboration de Jean-Louis Tiar
- Schnapper, Dominique, 1990, "Les juifs et la nation" In: Pierre Birnbaum (dir.): *Histoire politique des juifs de France. Entre universalisme et particularisme*. Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 296–310
- Schnapper, Dominique - Benayoun, Chantal, 1989, "Citoyenneté républicaine et spécificité juive" *Les nouveaux cahiers* N° 97. Été 1989, 5–9
- Sitruk, Joseph, 1999, *Chemin faisant... Entretiens avec Claude Askolovitch et Bertrand Dicale*. Flammarion
- Teboul, Margaret, 1997–98, "Emmanuel Levinas face a Auschwitz" *Tsafon* 32, Hiver 1997–98, 34–53
- Trigano, Shmuel, 1982, *La République et les Juifs après Copernic*. Les Presses d'aujourd'hui
- Trigano, Shmuel, 1989a, "A la recherche d'une laïcité religieuse" *L'Arche* 382 (Mars 1989), 42–44
- Trigano, Shmuel, 1989b, "Le bicentenaire des juifs de France" *L'Arche* 385 (Juin 1989), 36–38
- Trigano, Shmuel, 1989c, "Les Juifs comme peuple à l'épreuve de la Shoa" *Pardès* 9–10 (1989), 178–188
- Trigano, Shmuel, 1991, *Philosophie de la Loi. L'origine de la politique dans la Thora*. Les Éditions du Cerf
- Trigano, Shmuel, 1996, *Un exil sans retour? Lettres à un juif égaré*. Éditions Stock
- Trigano, Shmuel, 1998a, "Lévinas et le projet de la philosophie-juive" *Rue Descartes. Collège international de philosophie*. Février 1998, 141–164
- Trigano, Shmuel, 1998b, "Guerre de religions? Guerre culturelle? ou reconstitution de la Cité juive?" *Pardès* 25 (1998), 13–24
- Wiesel, Elie, 1996, *Alla floder rinner mot havet. Minnen*. Översättning från franskan av Ulla Bruncrona. Natur och Kultur
- Wiesel, Elie, 1998, "La joie de l'étude: *Zil gmor*" In: Jean Halpérin et Nelly Hansson (dir.): *Difficile justice. Dans la trace d'Emmanuel Lévinas*. Actes du XXXVIe Colloque des intellectuels juifs de langue française. Albin Michel, 23–33
- Wiesel, Elie et de Saint Cheron, Michaël, 1999, *Le Mal et l'Exil. Dix ans après*. Nouvelle Cité

SUMMARY

The Jewish community in today's France is the biggest in Europe and the third biggest in the world (next to the USA and Israel) with more than 600 000 members. The French Jews were the first in Europe to be emancipated and they showed strong assimilationistic tendencies, but during the second half of the 20th century, they developed a strong and proud Jewish identity. The Jewish community is, however, deeply divided: mainly into secular Jews and into religious Jews who are moving in the direction of a stricter Orthodoxy.

The towering figure in modern French-Jewish thinking is Emmanuel Lévinas, the well-known Lithuanian-born philosopher. Among his disciples one can find such secular Jews as Alain Finkielkraut and such ultra-Orthodox ones as the former Maoist Benny Lévy. The most important thinker within the centrist modern Orthodox position is Shmuel Trigano, a prolific sephardic Jew born in Algeria.

The Holocaust and the creation of the State of Israel have raised the question of the French tradition of reducing religion into a private thing. Many defend the French republican model with a secular state granting freedom of religion to individuals, while others look for a more communitarian and collective way of expressing Jewishness in France. This debate between "republicans" and "contrarevolutionairies" was particularly heated on the occasion of the bicentenary of the French revolution in 1989.